

Staten kan ikke være værdineutral

Af Alexander Sokol, rådgiver, Tænketanken Prospekt

Hurtigt resumé

- **Moderne liberalisme hævder, at staten skal være værdineutral. Det bliver op til borgerne at identificere og realisere deres egen vision for det gode liv.**
- **Forskning har vist, at idealet om neutralitet er kategorisk umuligt. I praksis vil stater fremme visse måder at leve på frem for andre.**
- **Dette fører til en maskering af den etiske vurdering som neutral. Den skjulte mangel på neutralitet fører til risiko for strukturel diskrimination.**
- **Derfor må vi forkaste idealet om neutralitet til fordel for en etisk baseret liberalisme, som fremmer pluralisme, borgernes selvbestemmelse og gode karakter.**

Prospekt-notat, juli 2024

Alexander Sokol

Staten kan ikke være værdineutral

Den danske stat er liberal. I den liberale stat skal borgerne have deres egne værdier og forestillinger om det gode liv, mens staten forholder sig neutral. En omkostning ved det, er at vi dermed hver især står alene med opgaven om at identificere og realisere fundamentet for et godt liv. I dette notat undersøger ph.d. og rådgiver Alexander Sokol idealet bag den værdineutrale stat og identificerer dens grundlæggende problemer. Notatet foreslår endelig en etisk baseret, liberal orden til erstatning for idealet om værdineutralitet.

Den danske stat er en liberal stat. Dens fundament er et liberalt frihedsideal, der i sine tidlige former blev udbredt af liberale filosoffer såsom John Locke og John Stuart Mill. Vores ideal om individets frihed er stadfæstet i vores grundlov og nidkært vogtet af alle vores politiske partier.

Men frihed er et smidigt begreb, og vor tids frihedsideal er ikke det samme som på Lockes og Mills tider. Locke kæmpede for, at staten skulle funderes på borgernes samtykke. Mill kæmpede for, at statens magt skulle indskrænkes for at sikre den enkeltes frie udfoldelse, så længe han eller hun ikke gjorde skade på andre. I vor tid har liberale kæmpet for statslig *neutralitet*. Dette er et mere vidtgående frihedsideal end hos Locke og Mill.

Mill kæmpede for en stat, hvis frihedsideal stammede fra en etisk teori, nemlig nytteetikken. Moderne liberale tænkere – John Rawls er her et fremtrædende eksempel¹ – har derimod kæmpet for en liberal stat, som er substantielt uafhængig af alle etiske teorier om det gode liv og som forholder sig neutralt til borgernes idealer om det gode liv. Dette er den *neutrale liberale stat* – blandt venner blot den neutrale stat.

Danmarks moderne liberale demokrati er et eksperiment udi denne statsform. Vi lever under en stat, hvis officielle etiske standpunkter er få, og når sådanne standpunkter endelig optræder, så etiketteres de ofte ikke som etiske, men som almene eller, ja, neutrale.

Det kan være svært at fastslå, hvad denne statsform har ført med sig. På den positive side har den bidraget til bekæmpelse af racisme og sexism. Racisme og sexism er nemlig, selv om de ikke normalt angives som sådan, etiske standpunkter. En måde at forstå neutralitet på er, at neutralitet kræver, at alle har lige muligheder for at leve deres særegne liv, og derfor må etiske standpunkter såsom racisme og sexism ikke have samfundsmæssigt strukturel vægt. På den negative side har den neutrale stat friset den enkelte i en sådan grad, at han eller hun står alene med opgaverne om at skabe sig selv og at knytte bånd til omverdenen. Det er velkendt, at

¹ Rawls, J. (1996). *Political Liberalism*.

danskernes psykiske helbred er kummerligt², og man kan således endda mistænke den neutrale stat for decideret at gøre os syge.

Den neutrale stat synes altså at have slagsider, der blev holdt skjult i reklamematerialet. Men dette er ikke den neutrale stats eneste problem, for det er med tiden blevet tydeligere, at den neutrale stat måske ikke en gang er neutral.

En oplagt måde, hvorpå staten kan forsøge at opnå neutralitet, er ved at overlade borgernes liv til dem selv og deres frie aftaler. Men denne uskyldige formulering betyder i praksis at overlade borgerne til de frie markeds kræfter. Det er denne slags neutralitet, som den franske forfatter Michel Houellebecq navngav sin roman *Udvidelse af kampzonen* efter – den etisk ubetingede frihed er i praksis en kampzone, og Houellebecqs titel refererer til, at denne kampzone er blevet udvidet til vores private sfærer. I kampzoner er der vindere og tabere, alt efter hvad det kræver at vinde, og pludselig ligner det, at den neutrale stat ikke er så neutral igen, men snarere er et skalkeskjul for den socialdarwinistiske stat.

En obduktion af den statslige neutralitet

Således kan statens forsøg på at være neutral i én forstand føre til et fravær af neutralitet i en anden forstand. Man slår ned på ikke-neutralitet det ene sted, og som direkte konsekvens popper ikke-neutraliteten op et andet sted. Det, der lignede et tilforladeligt ideal, og muligvis endda liberalismens naturlige idealistiske slutpunkt, kan derfor mistænkes for at være logisk selvmodsigende og altså ikke en gang et reelt ideal.

Dette problem er blevet taget alvorligt af vores politiske filosoffer, som drøftede statslig neutralitet indgående i det tyvende århundredes sidste årtier. Hvor den debat endte, illustreres bedst ved titlen på en essayartikel fra 2003 af filosofen Richard Arneson. Den hed *Liberal Neutrality on the Good: An Autopsy*³.

Det viste sig, at neutralitet altid havde været et dødt begreb, og det mest spændende, man kunne gøre med det, var at udføre en grundig obduktion. Dette er selvsagt en konklusion af afgørende betydning for den moderne stat og vores politiske debat. Det er derfor værd at gennemgå obduktionsrapporten.

I politisk filosofi er statslig neutralitet blevet konkretiseret som neutralitet blandt *begreber om det gode*. Begreber om det gode er idéer om, hvad et godt liv består i. Det kan være idéer om, at et godt liv er livet i en kernefamilie, et velstillet liv, et kulturelt dannet liv eller et ubundet bohemeliv. Formålet med statslig neutralitet er at sikre, at ingen begreber om det gode fremmes eller stækkes frem for andre, og den underliggende årsag til neutralitet er tanken om, at alle

² Sundhedsstyrelsen (2022). *Danskernes sundhed*. <https://www.sst.dk/-/media/Udgivelser/2022/Sundhedsprofil/Sundhedsprofilen.ashx>

³ Arneson, R. J. (2003). *Liberal Neutrality on the Good: an Autopsy*. I S. Wall & G. Klosko: *Perfectionism and Neutrality: Essays in Liberal Theory*.

begreber om det gode bør behandles, som om at de er lige meget værd⁴. Tre oplagte principper for, hvordan staten kan være neutral, er:

Positiv neutralitet: Staten skal sikre, at alle har lige muligheder for at udleve deres begreber om det gode.

Negativ neutralitet: Ingen af statens gerninger må fremme bestemte begreber om det gode over andre eller støtte tilhængere af bestemte begreber om det gode over andre.

Årsagsneutralitet: Ingen af statens gerninger må begrundes gennem en appel til, at bestemte begreber om det gode er iboende bedre eller værre end andre, og alle statens gerninger skal begrundes uden sådanne appeller.

Alle tre neutralitetsprincipper forsøger alle at indkapsle tanken om, at staten bør behandle alle begreber om det gode ligeligt. Politiske filosoffer forstod hurtigt, at det første princip strider imod ethvert normalt ideal om retfærdighed og herudover er *de facto* umuligt. Et af problemerne er det, som filosofen Ronald Dworkin har kaldt "champagnevaner"⁵. Et liv med champagne, østers og hurtige biler koster mere end et asketisk liv. Et hedonistisk liv med sex, stoffer og rock'n'roll koster mere end et roligt familieliv – særligt hvis førstnævnte f.eks. er så voldsomt, at helbredet går i stykker.

Hvis positiv neutralitet skal tages alvorligt, så skal staten sikre, at borgerne har lige så gode muligheder for at leve champagneliv som for at leve asketiske liv. Dette er en bizar tanke – men også en stiliseret beskrivelse af et levende dilemma i den nutidige debat. Skal staten sikre, at forældre har lige så gode liv som barnløse? Skal staten sikre, at handicappede har lige så gode liv som borgere uden handicap? Er det retfærdigt, at omkostninger til borgere, der har levet efter risikofyldte begreber om det gode, bæres af fællesskabet? Handler disse spørgsmål overhovedet om noget, der er sammenligneligt? Spørgsmålene viser, at fuldendt positiv neutralitet strider imod manges forståelse af retfærdighed, men også at det er uklart, hvad det overhovedet indebærer – for hvad betyder det for eksempel, at en forælder og en barnløs har lige gode liv?

Negativ neutralitet er lige så problematisk. For at være negativt neutral må staten ikke fremme bestemte begreber om det gode eller deres tilhængere over andre. Tages idealet alvorligt, udelukker det så godt som alle statens gerninger. Økonomisk omfordelingspolitik er udelukket, fordi det i en moderne frimarkedskontekst fremmer de moderat økonomisk krævende begreber om det gode over de mest og mindst krævende⁶. Religionsfrihed stækker visse religioner (f.eks. dem, der ønsker at straffe vantro) over andre, enhver sundhedspolitik fremmer eller stækker

⁴ Dworkin, R. (1978). *Liberalism*. I S. Hampshire: Public and Private Morality.

⁵ Dworkin, R. (2002). *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*.

⁶ Eftersom ideelle frie markeder i moderne tid er iboende ulighedsskabende og dermed fortrinsvis muliggør meget lidt økonomisk krævende eller meget krævende begreber om det gode. Se Piketty, T (2014): *Kapitalen i det 21. århundrede*.

mulighederne for sunde eller usunde liv, enhver fejring af national historie, inklusive nationale og religiøse helligdage, fremmer et nationalistisk begreb om det gode, og så videre. Enhver stat, der besidder og anvender substantiel magt, vil uundgåeligt anvende den til fordel for visse slags liv og til ulempe for andre. Negativ neutralitet er umuligt for en realistisk moderne stat.

Statens neutrale begrundelser

På grund af disse observationer har mange liberale filosoffer i stedet fremført, at den liberale stat må nøjes med at *begrunde* sine gerninger neutralt, altså uden appel til bestemte begreber om det gode. Det er i det store og hele denne slags neutralitet, som vi i Danmark er endt med. Den danske stat er forsigtig med at komme med substantielle værdiudsagn angående det gode liv. I stedet nøjes den med at appellere til abstrakte forhold, såsom samfundets stabilitet og retfærdighed, borgernes rettigheder eller resultaterne af den offentlige fornuftsvilje.

Det er dog ikke altid, at den danske stat opfører sig neutralt. Den statslige støtte til kultur- og uddannelsesinstitutioner og til Folkekirken er ikke neutral. Men denne støtte er alligevel symptomatisk for den moderne stats forsøg udi neutralitet, for statens støtte til sådanne institutioner kan begrundes med henvisninger til almenvellet, økonomien og kulturbevarelsen. Disse goder er ikke reelt neutrale, men har dog en facade af neutralitet over sig.

Det altoverskyggende problem, som årsagsneutralitet fører med sig, er netop det problem, der har fyldt så meget i debatten i de seneste årtier: Årsagsneutralitet medfører en *de facto* legitimation af strukturel diskrimination. At statens politik i praksis fremmer visse måder at leve på, men begrundes med andre, neutrale årsager, er simpelthen *definitionen* på statslig strukturel diskrimination. Risikoen for sådan diskrimination er overalt.

For eksempel kan staten indføre love, der gør det svært at være muslim, hvis den kan begrunde det neutralt. Den kan påstå, at visse slags beklædning er utryghedsskabende, eller den kan tillade ordensmagten at diskriminere mod muslimer med henvisning til forskelle i kriminalitetsrater. Sådanne love kan begrundes neutralt, men de vil ikke opleves som neutrale for dem, de går ud over.

Staten kan også gøre det svært at leve et nydelsessøgende liv, for eksempel ved at forbyde eller beskatte alkohol og cigaretter, eller ved at indføre lukkelove, med henvisning til offentlig ro og orden. Og staten kan gøre det svært at være en familie ved at effektuere byplanlægning, der stækker de lokale fællesskaber, eller ved at regulere arbejdsmarkedet på en måde, der normaliserer arbejdsforhold, som er ufordelagtige for børnefamilier.

Tager man dette ræsonnement alvorligt, så bliver det tydeligt, at årsagsneutralitet måske nok er den eneste realistiske måde for staten at være neutral på, men det er også en type neutralitet, der sniger så omfattende værdipolitiske konsekvenser ind ad bagdøren, at det i praksis ikke minder det mindste om neutralitet.

Neutralitetens kategoriske umulighed

Men det liberale ideal om neutralitet har større problemer endnu, for liberalismens kritikere har bemærket, at selve menneskets beskaffenhed gør neutralitet til et umuligt ideal. Dette er den *kommunitaristiske* kritik af liberalismen⁷. Kernen i den kommunitaristiske kritik er, at den dybde og kompleksitet, som individet i det moderne samfund besidder, er så omfangsrig og samfundsmæssigt betinget, at ingen på egen hånd kan tilegne sig dem. Uden de forståelsesmønstre og levemåder, som samfundet stiller til rådighed, vil mennesket simpelthen mangle dele af det, vi forstår ved at være et individ.

Den kommunitaristiske tese kan opsummeres, som at den ”perfekte eksistentia­list” ikke findes. Ingen mennesker skaber sin egen identitet gennem rene og ubetingede valg, for når mennesket bliver til, så bliver det ikke først til et selv med en vilje, der *efterfølgende* vælger sine værdier.

Menneskets vilje og værdier udvikles sideløbende og i vekselvirkning med samfundet, og den vekselvirkning er så kraftig, at det ikke lader sig gøre frit at vælge, hvem man vil være. Enhver moderne stat vil altid være toneangivende for, hvordan samfundet vekselvirker med individet.

For en sådan stat står valget således ikke mellem at blande sig i individets identitet eller ej, men i at vælge, *hvordan* staten blander sig. Dette viser, at det for en moderne stat ikke kun er umuligt *i praksis* at være neutral, det er også umuligt *i teorien*, i den forstand at de individer, som staten skal være neutrale med hensyn til, ikke engang ville eksistere i samme form uden staten.

Denne kritik illustrerer også, at neutralitet ikke kun handler om at være neutral blandt borgernes begreber om det gode. Neutralitet handler også om borgernes evne til at *besidde* et begreb om det gode. Den kommunitaristiske kritik postulerer, at mennesker ikke fødes med et begreb om det gode, men udvikler det gennem en vekselvirkning med omgivelserne.

Det er derfor muligt for samfundet at være mere eller mindre støttende, hvad angår individets udvikling af et sådant begreb. Samfund, der i stort omfang understøtter dette, vil bestå af individer, der har stærke indre normer i harmoni med samfundet. Samfund, der i mindre grad understøtter dette, vil bestå af individer, der er normløse (i overdrevent frisættende samfund) eller i konflikt med samfundets normer (i overdrevent undertrykkende samfund).

Den franske sociolog Émile Durkheim gjorde opmærksom på alvoren i sådanne situationer ved at argumentere for, at de i visse tilfælde indebar så stor indre lidelse, at det simpelthen førte til selvmord⁸ – en forstemmende observation, der velsagtens også gælder nutidens Danmark.

Den moderne liberale stat forsøger at være neutral ved ikke at fremme bestemte begreber om det gode, samtidig med at den er en omfattende stat, der optager betydelig plads i borgerens normsættende omgivelser. Derfor er det den statstype, der i mindst mulig grad støtter borgeren i at opnå et begreb om det gode, og som i størst mulig grad producerer borgere, der i Durkheims

⁷ Mulhall, S. & Swift, A. (1996). *Liberals & Communitarians*.

⁸ Durkheim, E. (1897). *Suicide* (ovs. 1952).

vokabularium er *anomiske*, dvs. normløse og retningsløse. Denne kritik kan opsummeres, som at enhver neutralitet *mellem* begreber om det gode medfører en *mangel* på neutralitet angående *tilstedeværelse eller fravær* af begreber om det gode. Der er her altså igen tale om en type kritik, der viser, at neutralitet er en kategorisk umulighed. Og kritikken stemmer naturligvis med den så velkendte kernekritik af den moderne liberale stat – at den producerer meningsgivende, retningsløse individer.

Fremtidens liberalisme er en etisk liberalisme

Den moderne liberalisme befinder sig således i en vanskelig position. Som reaktion på det moderne samfunds værdipluralisme har den arbejdet under forudsætningen om, at alle begreber om det gode er lige meget værd. Når den forudsætning kombineres med konklusionen om, at statens neutralitet er umulig, fører det til et dødvande.

Hvis alle begreber om det gode er lige meget værd, burde staten behandle dem alle lige, men det kan ikke lade sig gøre. I så fald vil de uomgængelige vilkårsforskelle mellem begreber om det gode ikke være retfærdige, men blot resultatet af magtrelationer. Det er da netop også det, som de postmoderne analytiske traditioner påstår. Men en sådan deskriptiv, fatalistisk analyse bliver samfundet ikke bedre af.

I stedet bør liberalismen erkende, at idealet om neutralitet var en blindgyde, og vende tilbage til tegnebrættet. Den liberale tradition har nemlig mere at byde på. John Stuart Mill var ikke bange for at mene, at visse begreber om det gode er bedre end andre. Han fremhævede *individualitet* som et hensigtsmæssigt ideal at stræbe efter⁹ – et ideal, der i moderne liberal teori fortrinsvis benævnes som *autonomi*¹⁰.

Den autonome borger forfatter sit liv gennem et kompleks af mål, årsager og værdier, som individet egenhændigt har valgt og identificerer sig med. Autonomi adskiller sig fra frihed ved både at afhænge af ydre og indre forhold.

Autonomi kræver ydre muligheder for at træffe substantielle livsvalg. Den kræver derfor et pluralistisk og tolerant samfund, der stiller sociale traditioner til rådighed, som borgeren kan vælge mellem. Men autonomi kræver også et velordnet indre liv, der bl.a. omfatter troen, modet og indsatsviljen til at leve efter sine egne idealer. Autonomi er både et karakterideal og et *betinget gode*, der afhænger af ens valgs moralske værdighed.

En bankrøvers levevej bliver ikke bedre af, at den er autonomt valgt. De gode liberale liv er derfor dem, der samtidig leves autonomt og er rettet mod en værdig levevis. Det gode autonome liv kræver derfor god karakter samt etisk forsvarlige sociale traditioner. Teorier om liberale

⁹ Mill, J. S. (1859). *On liberty*, kapitel 3.

¹⁰ Rawls, J. (1971, 1999). *A Theory of Justice*.

samfund, der fremmer sådanne liv, er allerede blevet fremsat af politiske filosoffer som svar på Rawls' teorier¹¹.

Hvis disse observationer skal tages seriøst, så er den moderne liberalismes opgave klar. Klassisk liberal statsteori fremhæver autonomi som det centrale gode. Når det gode tages alvorligt, medfører det en statsteori, der fremmer begrænset pluralisme blandt etisk forsvarlige sociale traditioner, og herudover, i lighed med antikkens statsteori, fremmer karakterdyden som et centralt gode.

Fremtidens liberale stat er derfor ikke den neutrale liberale stat. Den stat eksisterer ikke. Fremtidens liberale stat er den etisk liberale stat. Den eksisterer heller ikke – men det kan den komme til.

¹¹ Raz, J. (1986). *The Morality of Freedom*.